

Dr Anna Pastuszka
Zakład Literaturoznawstwa Germańskiego i Komparatystyki
Instytut Germanistyki i Lingwistyki Stosowanej
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko

Anna Pastuszka

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe - z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

1994 - magister filologii germańskiej

stopień przyznany przez Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej na podstawie pracy *Gott und Tod im Frühwerk Rainer Maria Rilkes. Die Wandlung der Todesauffassung im Hinblick auf das Religiöse*, napisanej pod kierunkiem dr Izabeli Golec (UMCS).

2005 - doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa

stopień przyznany przez Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej na podstawie dysertacji *Die Ehe- und Familienproblematik im Werk von Ludwig Anzengruber*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Janusza Golca (UMCS), recenzenci: prof. UW dr hab. Grażyna Kwiecińska, prof. dr hab. Lucjan Puchalski.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

W latach 1994-2005 asystent w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Od grudnia 2005 roku jestem zatrudniona na stanowisku adiunkta w Instytucie Germanistyki i Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego:

Anna Pastuszka: *Die Reise nach Ost- und Ostmitteleuropa in der Reiseprosa von Wolfgang Büscher und Karl-Markus Gauß*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2019 (ISBN 978-3-631 78352-8)

Recenzent wydawniczy: prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu dr hab. Jerzy Kałużny

b) Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników:

Przedmiotem rozprawy *Die Reise nach Ost- und Ostmitteleuropa in der Reiseprosa von Wolfgang Büscher und Karl-Markus Gauß* jest analiza literatury podróżniczej dwóch autorów niemieckojęzycznych, urodzonego w Niemczech Zachodnich dziennikarza, publicysty i pisarza Wolfganga Büschera oraz austriackiego eseisty, autora dzienników, krytyka literackiego i redaktora Karla-Markusa Gausa. Tym co łączy obu autorów i stanowi zarazem centrum zainteresowania przedłożonej rozprawy jest podróż do i po Europie Wschodniej oraz Europie Środkowo-Wschodniej. Oddzielona od Europy Zachodniej na mocy postanowień konferencji w Jałcie (1945) Żelazną Kurtyną Europa Wschodnia i Środkowo-Wschodnia pozostawała dla turystów i intelektualistów z Zachodu przestrzenią zamkniętą, nieznaną (*terra incognita*), naznaczoną tajemnicą, a zarazem ojczyzną wysiedlonych, terytorium działań wojennych, okupacji i totalitaryzmów, "obszarem straumatyzowanym" (Karl Schlögel). Występujące w opisach podróży u obu pisarzy powiązanie przestrzeni i historii zasługuje zatem na szczególną uwagę. Proza podróżnicza dotycząca Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej przedstawia poruszanie się w przestrzeni zarazem konkretnej i wyimaginowanej, będącej rezultatem pewnych wyobrażeń i map mentalnych (*mental maps*). Narracyjna inscenizacja wrażeń podróżnych odwołuje się zatem do współrzędnych zachodnioeuropejskiej 'geografii wyobrazonej' (imaginäre Geographie), do pewnych głęboko zakorzenionych stereotypów.

Niniejsza monografia stawia sobie za cel zbadanie przedstawienia podróży po mało znanej Europie, określanej z perspektywy Zachodu jako 'inna Europa' (das andere Europa), w obszarze gatunku literatury podróżniczej. Wolfgang Büscher opublikował w 2003 roku swoją relację z pieszej wędrówki z Berlina do Moskwy, odbytej w lecie 2001 roku: *Berlin - Moskau. Eine Reise zu Fuss (Berlin - Moskwa. Podróż na piechotę, 2004)*. Karl-Markus Gauß jest autorem swoistego cyklu relacji z podróży, których tematem przewodnim jest opis teraźniejszości i historii mniejszości narodowych i językowych. W monografii szczegółowej analizie poddane zostały trzy relacje, łączące reportaż podróżniczy, szkic etnograficzny, esej i dokument autobiograficzny: *Die Hundeesser von Svinia (Psożercy ze Svinii 2004/2005)*, *Die versprengten Deutschen. Unterwegs in Litauen, durch die Zips und am Schwarzen Meer (Niemcy na peryferiach Europy. Wędrówki przez Litwę, Spisz i brzegiem Morza Czarnego, 2005/2008)* oraz *Im Wald der Metropolen (W gąszczu metropolii, 2010/2012)*.

Obu pisarzy charakteryzuje wysoki poziom wrażliwości wobec obcości, inności oraz autorefleksji odnoszącej się do uwarunkowanych kulturą własną wzorców postrzegania i interpretacji świata. Literatura podróżnicza rozpięta między biegunami poznania świata i samopoznania staje się miejscem przekraczania granic, kontaktu z obcością, wymiany kulturowej, badania własnej tożsamości kulturowej. Na szczególną uwagę zasługuje tu doświadczanie i literackie konstruowanie obcej przestrzeni Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej poprzez własne lektury, wrażenia podróżne i wplecione w tekst narracje historyczne. Znamienne jest zainteresowanie historią u obu pisarzy - wędrówka Büschera odbywa się śladem wojennej wyprawy na Moskwę poległego na froncie wschodnim dziadka, Gauß poszukuje u ginących mniejszości śladów dawnej wielokulturowości zniszczonych krajobrazów kulturowych - Prus Wschodnich, Galicji, Spiszu czy obszaru Morza Czarnego.

W prezentowanej pracy odnoszę się do rozpoznań i metod badań nad literaturą podróżniczą (Reiseliteraturforschung), konstytuującej się dopiero dziedziny badań, która posiłkuje się rozwijaną w obrębie kulturoznawstwa teorią przestrzeni, kartografią czy imagologią. W celu przedstawienia koncepcji Europy w eseistyce i prozie podróżniczej Karla-Markusa Gaussa nawiązuję do dyskursu o Europie (Europa-Diskurs) jako alternatywnego projektu intelektualnego (często o charakterze utopijnym), będącego przeciwwagą dla szowinizmu i ideologizacji tożsamości narodowej.

Brak obszerniejszych analiz literaturoznawczych dotyczących przedstawienia Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej po przełomie politycznym 1989/1990 w najnowszej

literaturze podróżniczej stanowił motywację do uzupełnienia tej luki badawczej. Terminologiczna nieostrość i historyczna zmienność koncepcji przestrzennych stanowi spore utrudnienie dla podejścia teoretycznego i domaga się nakreślenia historii tych koncepcji. Analiza wybranych tekstów podróżniczych pozwala z kolei wydobyć różnorodność postrzegania przestrzeni i literackiej (re)konstrukcji podróży. Brak całościowej analizy relacji z podróży na wschód Europy Wolfganga Büschera i oryginalnego projektu prozy podróżniczej Karla-Markusa Gausa skłania do prezentacji obu autorów, rozumianej jako przyczynek do systematyzacji niemieckojęzycznej prozy podróżniczej.

W rozdziale pierwszym mojej monografii szkicuję skrótowo trzy podstawowe pojęcia historyczno-geograficzne, określające zmienne koncepcje przestrzeni 'innej Europy': pojęcie Europy Wschodniej, Europy Środkowej i Europy Środkowo-Wschodniej. Za Jürgenem Kocką należy traktować historię tych pojęć jako "historię koncepcji przestrzennych w głowach", historię nadziei i lęków, definiowanie przynależności i próbę odgraniczenia. Nienormatywny, wręcz fikcyjny charakter tych pojęć odzwierciedla ich geopolityczną konstrukcję i topograficzną imaginację. Tezę o "wynalezieniu Europy Wschodniej" (Larry Wolff) uzupełniają aktualne badania nad mapami poznawczymi (Mental-Map-Forschung). Kognitywna kartografia kontynentu jest ważnym punktem odniesienia dla obu pisarzy-wędrowców. Jej świadome zakwestionowanie, nieustanny literacki *remapping* Europy jest szczególnym motorem twórczości Karla-Markusa Gausa.

Dychotomia pojęć Wschód-Zachód, które niosą ze sobą bipolarny obraz świata, zostaje zmacona poprzez pojęcie Europy Środkowej (Mitteleuropa), powstałe najpierw w XIX wieku jako geopolityczna koncepcja niemieckiej dominacji, zredefiniowane w przededniu klęski Austro-Węgier jako "idea austriacka" (Hugo von Hofmannsthal), a następnie odświeżone jako zmitologizowany wyraz tęsknot intelektualistów w latach 1980-tych. Po upadku Muru Berlińskiego i komunizmu pojęcie Europy Środkowej ustąpiło miejsca neutralnemu pojęciu Europy Środkowo-Wschodniej (Ostmitteleuropa), stając się raczej tematem literackim, ilustrującym subiektywne wyobrażenia autorów. Europa Środkowo-Wschodnia jest wprawdzie równie trudna do geograficznego zdefiniowania, nie nosi jednak piętna ideologii i jednoznacznie negatywnych konotacji.

Rozdział drugi monografii ma charakter teoretyczny i poświęcony jest literaturze podróżniczej jako gatunkowi literackiemu. Przejście od pojęcia 'relacja z podróży' (Reisebericht) do szerszego terminu literackiego 'literatura podróżnicza' (Reiseliteratur)

uwzględnia nie tylko zmianę funkcji tejże literatury z informacyjnej na estetyczną, ale też charakterystyczne cechy gatunku - heterogeniczność form i narracji oraz hybrydowość (między 'faktualnością' a fikcją). Podkreślona zostaje bliskość podróźniczych form gatunkowych z niektórymi gatunkami dziennikarskimi, zwłaszcza reportażem. Dokonująca się obecnie nobilitacja gatunku, traktowanego - inaczej niż w kulturze anglojęzycznej z jej tradycjami *travel writing* - przez dziesięciolecia przez literaturoznawstwo germańskie po macoszemu, opiera się między innymi na przesunięciu punktu ciężkości analiz z przestarzałej kwestii autentyczności i faktyczności podróży w stronę estetyki, kwestii literackości i strategii literacko-estetycznych. Trudności z literaturoznawczym zdefiniowaniem gatunku związane są z jego tematyką i empirycznym charakterem, z niejednorodnością form i różnorodnością kontekstów. Estetyczne możliwości gatunku, jego witalność i nowoczesność, zadają kłopoty o jego kryzysie czy wręcz "wymicraniu" w epoce współczesnej, zdominowanej przez media i turystykę masową. Tym, co przyciąga czytelników ambitnej literatury podróźniczej w obliczu nadmiaru medialnych obrazów i globalnej informacji jest osobowość i talent autora-podróżnika, artystyczne przefiltrowanie indywidualnych doświadczeń podróźniczych i wiedzy o świecie, "eseizacja" pisania (Ryszard Kapuściński).

Rozważania podjęte w tym rozdziale obejmują przedstawienie podróży jako toposu, motywu oraz elementu struktury epickiej dzieła literackiego. Współczesne relacje z podróży oddają dynamikę zmian cywilizacyjnych, ale zarazem wciąż opisują archetypiczne doświadczenia opuszczenia domu, poznania siebie, kontaktu z obcą kulturą, powrotu. Relacja ze spotkaniem ze światem i z tym, co obce ukazuje bądź uruchamia u czytelnika procesy hermeneutyczne i pokazuje podróżujące ja i specyficzne dla danej kultury wzorce myślenia. Ta szczególna wartość poznawcza literatury podróźniczej wynika z przedstawienia obcości i 'inności' (Alterität) w perspektywie estetycznej i kognitywnej. Na uwagę zasługują również kwestie fikcjonalności i intertekstualności w literaturze podróźniczej.

Rozdział trzeci zawiera przedstawienia konceptualizacji Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej w literaturze podróźniczej po 1989 roku. Zauważalny odwrót od statycznych przedstawień przestrzeni dokonuje się na tle 'przełomu przestrzennego' w naukach humanistycznych (Bachelard, Foucault). Dzieła literackie poprzez kreację i opis artystyczny przedstawiają pewien porządek przestrzenny, ustalają nowe współrzędne na tworzonej przez literaturę mapie i kwestionują utarte wyobrażenia kulturowe. Przestrzeń w literaturze podróźniczej jest zmysłowo doświadczaną materią, przedmiotem refleksji, ale też miejscem rozmaitych ideologicznych projekcji, którego literackie mapowanie może służyć organizacji i

rewizji stereotypów, wiedzy czy hierarchii wartości. W kontekście historii XX-tego wieku jako historii wojny, okupacji, Zagłady, wypędzeń, zniszczenia wielowiekowych krajobrazów historycznych, podziału Europy na socjalistyczne kraje 'bloku wschodniego', znajdujące się pod panowaniem Związku Radzieckiego, i kraje kapitalistyczne, przedstawienie przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej musi uwzględniać jej 'skażone krajobrazy' (Martin Pollack), topografię terroru i dyktatur. Wschód Europy postrzegany jest z perspektywy zachodniej stereotypowo jako asymetryczny antonim Zachodu, będący kulturowo osobnym i cywilizacyjnie zapóźnionym obszarem. "A czego się spodziewałem? Biedy. Zacoiania. Rozkładu." pisze Büscher w swojej relacji. Wschód jest z jednej strony "grobem historii, kopalnią tragiczności" (Büscher), z drugiej zaś miejscem naznaczonym komunizmem i transformacją postkomunistyczną, co dodaje mu w oczach niektórych podróżnych fascynująco-przerażającego uroku niebezpieczeństwa, zgrozy i niesamowitości. Innym tropem, którym podążają podróżnicy, są widoczne tu ślady tragicznej historii, ale też dawnej wielokulturowości. Czynią one z podróży po tej części Europy melancholijną wyprawę w przeszłość, w której krajobrazy "niemieckiego Wschodu" czy monarchii austrowęgierskiej czytane są jak wielowarstwowe palimpsesty.

Zasadniczą analizę prozy podróżniczej obu autorów przynoszą trzy kolejne rozdziały. W rozdziale czwartym badam relację z podróży po Europie Wschodniej *Berlin - Moskwa. Eine Reise zu Fuß* Wolfganga Büschera, ukazując najpierw tematykę i autobiograficzny kontekst jego twórczości reportersko-podróżniczej, a następnie inspiracje i recepcję relacji z pieszej wędrówki do Moskwy. Ważną kwestią okazało się rozróżnienie tekstów dziennikarskich i literacko-podróżniczych na podstawie postawy narratora, stopnia fikcjonalności tekstu i artystycznej kreacji oraz autotematycznych wypowiedzi autora. Zawód dziennikarza reportażysty, wykonywany zresztą do dziś przez Büschera, sprawia, że konieczne staje się spojrzenie na reportaż jako hybrydyczną formę pomiędzy dziennikarstwem i literaturą oraz nakreślenie rozwoju gatunku reportażu w kierunku literackości i fikcjonalizacji rzeczywistości przedstawionej poprzez akt narracji i nadanie artystycznej formy. Kolejną poruszaną kwestią jest kontekstualizacja utworu w tradycji pieszych podróży literackich (J. G. Seune, J. von Eichendorff) wraz z ich aspektami kulturowymi, dotyczącymi zmysłowego i duchowego przeżywania przestrzeni.

Wybrana przez pisarza ekstremalna forma podróżowania implikuje bezpośredni kontakt z obcym krajem, krajobrazem i ze spotkanymi mieszkańcami. Autor przeplata w swojej relacji wartki opis zdarzeń w konwencji przygodowej ze spirytualnym wymiarem wędrówki i

postrzegania przemierzanej przestrzeni Europy Wschodniej, łącząc dwie konstytutywne formy podróży: podróż pełną przygód (*Abenteuerreise*) i pielgrzymkę (*Pilgerreise*). Specyficzny 'pakt podróżniczy', jako autor zawiera z przestrzenią poznawanego pieszo kraju, nakazuje mu wystawić się na wszystkie niebezpieczeństwa w zamian za jego obrazy, tajemnice i historie. Szczegółowa analiza trzech rozdziałów utworu, opisujących kolejno wędrówkę przez Polskę, Białoruś i Rosję, ukazuje przedstawienie obcej przestrzeni wschodnioeuropejskiej poprzez chronologię podróży przeplatana spotkaniem z historią, obiektem niewątpliwej fascynacji autora, podróżującego przecież śladem poległego na froncie wschodnim dziadka z Wehrmachtu. Semantyzacja przestrzeni dokonuje się poprzez zderzenie z historią XX-ego wieku jako historią przemocy, poprzez pozostałości architektoniczne i mentalne komunizmu i ślady okropieństw II wojny światowej, wplecione osobno w narrację jako opowieści naocznych świadków. Własne doświadczenia i przygody w trakcie podróży oraz narracje wspomnieniowe tworzą literacką mapę Europy Wschodniej, postrzeganej jako obszar 'niezapisany', pełen (semantycznie) 'pustych przestrzeni'. Jest to jednak mapa subiektywna, a jej autor unika świadomie wszelkich odniesień do innych tekstów podróżniczych swoich poprzedników.

Rozdział piąty i szósty poświęcony jest kolejno eseistyce i prozie podróżniczej Karla-Markusa Gaussa. W celu lepszego zrozumienia specyfiki i tematyki jego prozy podróżniczej nakreślony został najpierw główny nurt zainteresowania austriackiego autora - definiowana z pozycji zachodnioeuropejskiej jako 'peryferia' Europa Wschodnia i Środkowa, a także wszystko, co peryferyjne, marginalne, znajdujące się poza kanonem literackim: zanikające języki, małe grupy etniczne czy narodowe, autorzy spoza głównego nurtu, obszary mało znane. Gauß jest autorem esejów, dzienników, dokumentów autobiograficznych i relacji z podróży, które składają się na oryginalny i wzajemnie się uzupełniający projekt literacki, konsekwentnie naświetlający życie, podróże i lektury pisarza. Przemierzając przestrzeń europejską Gauß wiedzie czytelnika własnym szlakiem zainteresowań poznawczych i fascynacji literackich, a także odtwarza historię Europy, historię kultury europejskiej oraz historię własnej rodziny należącej do Szwabów naddunajskich, zamieszkującej region Wojwodiny, a po ucieczce w 1944 roku osiadłej w Salzburgu. Obszar Dunaju i Europy Środkowej, tematyka tożsamości narodowej, definicja i redefinicja europejskości, rewizja kanonu literackiego czy alternatywna historia literatury środkowoeuropejskiej są motywami przewodnimi twórczości eseistycznej, a następnie podróżniczej Gaussa. W centrum refleksji austriacki autor umieszcza Europę 'peryferyjną': Wschodnią, Środkowo-Wschodnią oraz

Balkany, z oświeceniową z ducha misją przybliżenia zadowolonej z siebie Europy Zachodniej dynamiki i specyfiki zmian po roku 1989 we wschodniej części kontynentu. Posługując się metaforą ruchów tektonicznych ukazuje wzrost i wtargnięcie 'krańców' Europy, przesunięcie na mapie mentalnej pojęć centrum i peryferii, metropolii i prowincji. Przytaczając słowa Mirosława Krleży o dwóch Europach stawia sobie ambitne zadanie opisanie 'drugiej' Europy i zakwestionowania obiegowych opinii o niej, wynikających z niewiedzy, lęku i poczucia wyższości.

W rozdziale piątym analizuję na podstawie eseistyki Gaussa przemiany tematyki europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem bliskiej kulturowo autorowi Europy Środkowej. Zainteresowanie zaginionymi i zniszczonymi wielokulturowymi przestrzeniami tejże Europy oraz zamysł literackiego zachowania ich pozostałości prowadzi autora od esejów poświęconym zapomnianym pisarzom i poetom z 'Barbaropy' (Albert Ehrenstein) wydanych w tomach *Die Tinte ist bitter. Literarische Porträts aus Barbaropa* (1988) i *Die Vernichtung Mitteleuropas* (1991) poprzez polemiczny zbiór eseistycznych tekstów ułożonych w alfabetycznym porządku jako kwestionujące typowy zachodni dyskurs o Europie hasła *Das Europäische Alphabet* (1997) aż do opartych na autentycznych podróżach (począwszy od roku 2001) relacji podróżniczych. Ważną motywacją autora jest walka z ignorancją i niepamięcią, zwłaszcza mieszkańców Europy Zachodniej. Zaakcentowanie perspektywy Europy Środkowo-Wschodniej daje nowy, dla niektórych krytyków kontrowersyjny, punkt widzenia na tematykę europejską. Swój projekt opisu mniej znanej Europy autor nazywa w jednej z wypowiedzi "rosnącym, cudownie bezużytecznym archiwum peryferyjnej Europy". Podkreślanie kulturotwórczej roli prowincji europejskiej, miejsc poza turystycznymi szlakami (przykładem "tajnej metropolii" będącej centrum życia duchowego Europy i jej przyszłością są dla autora Sejny i działalność Krzysztofa Czyżewskiego) połączone jest z krytyką etniczacji, nacjonalizmu, konsumpcjonizmu i globalizacji niwelującej kulturową różnorodność Europy, będącą jej szczególną wartością.

W szóstym rozdziale analizuję heterogeniczną strukturę prozy podróżniczej Gaussa, proces tworzenia i kompozycję utworów, meandryczną narrację z silnym rysem autobiograficznym. Twórczość Gaussa nacechowana jest krytycznym spojrzeniem na kulturę i język, wrażliwością i empatią na sprawy innych ludzi (zwłaszcza biednych, wykluczonych czy dyskryminowanych) i subtelną ironią. Interpretując relacje z podróży autora po Europie Środkowo-Wschodniej skupiam się na przedstawieniu przestrzeni naznaczonej historią i ukazanej poprzez pryzmat losów i dnia dzisiejszego opisywanych mniejszości. Relacje

Gaussa dokumentują skomplikowane stosunki etniczne na wschodzie Europy i schedę po II wojnie światowej i komunizmie. Poruszające obrazy nędzy i slumsów Romów na Słowacji, wykorzenienie, rozgoryczenie i niepamięć rozproszonych na terenie byłego Związku Radzieckiego, zniszczenia wojenne i komunistyczna przebudowa, zbrodnicze totalitaryzmy miażdżące jednostkę - pierwsze relacje podróżnicze charakteryzuje połączenie reportaży ze szkicem historycznym, jednak kanwą narracji jest zawsze realna podróż i spotkania z ludźmi. Zwieńczeniem i egzemplifikacją stylu prozy podróżniczej autora jest *Im Wald der Metropolen* (2010), podróż przez wspólną przestrzeń kulturową Europy, łącząca w jedną wielką narrację obie Europy. W dygresyjnym stylu, poprzez podróże, portrety pisarzy i tropy kulturowe naszkicowana zostaje historia szlachetnych i kuriozalnych idei, utopii i wynaturzeń, humanizmu i przemocy. Utwór Gaussa jest oryginalnym dziełem, w którym podróże realne przeplatają się z intertekstualnymi podróżami śladem pisarzy i lektur.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych:

Poza monografią habilitacyjną na mój dorobek po doktoracie składają się: 1 monografia własna, współredakcja monografii o zasięgu międzynarodowym, artykuły w czasopismach i recenzowanych monografiach polskich i zagranicznych oraz recenzje w języku polskim i niemieckim.

Wygłaszając referaty uczestniczyłam w 13 międzynarodowych konferencjach naukowych, w tym w 2 konferencjach zagranicznych: w Kijowie (Instytut Tarasa Szewczenki Ukraińskiej Akademii Nauk) oraz we Frankfurcie nad Odrą (Europa-Universität Viadrina). Byłam również organizatorem (wraz z doktor Jolantą Pacyniak) międzynarodowej konferencji literaturoznawczej *Zwischen Orten, Zeiten und Sprachen – zum Transitorischen in der Literatur*, zorganizowanej we wrześniu 2014 roku w rodzimym Instytucie Germanistyki i Lingwistyki Stosowanej UMCS.

W 2015 roku złożyłam jako wnioskodawca i kierownik projektu opracowany razem z doktorem Karolem Dąbrowskim z Wydziału Prawa i Administracji UMCS wniosek o grant na projekt badawczy *Hieronymus Lorm. Multidyscyplinarny model badań nad literaturą osób głuchoniewidomych*. Celem projektu była wieloaspektowa analiza głuchoślepoty z punktu widzenia literaturoznawstwa i innych dyscyplin nauk humanistycznych oraz społecznych oraz

opracowanie multidyscyplinarnego modelu badań nad literaturą głuchoniewidomych. Model ten opierałby się o literacką analizę dzieł głuchoniewidomego austriackiego pisarza Hieronymusa Lorma, twórcy powszechnego alfabetu dotykowego, popartą dokonaniem historii, kulturoznawstwa, prawa, pedagogiki, psychologii i socjologii. Wniosek nr rej. 2bH 15 0047 83 złożony z Wydziału Humanistycznego UMCS w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (moduł "Rozwój" 2.b.) w maju 2015 został odrzucony w roku 2016, otrzymując ocenę końcową 78,3 pkt w stupunktowej skali.

W centrum moich zainteresowań badawczych po doktoracie znajdowała się literatura realizmu i tradycja teatru wiedeńskiego. W artykule *"Das vierte Gebot" von Ludwig Anzengruber. Das Familiendrama als Volksstück* dokonana została analiza popularnej sztuki austriackiego pisarza i dramaturga epoki realizmu, uwypuklająca jej nowatorskie aspekty zarówno w obrębie gatunku sztuki teatru ludowego jak i w zakresie tematyki. Problematyka autorytarnego modelu rodziny z nakazem szacunku i bezwzględności posłuszeństwa wobec starszych zderza się z potrzebą autonomii, wolności i samostanowienia młodego pokolenia. Artykuł został następnie wykorzystany i rozwinięty w monografii *Die Ehe- und Familienproblematik im Werk von Ludwig Anzengruber*. W publikacji *Familienverhältnisse in den Stücken des Wiener Volkstheaters: Raimund - Nestroy - Anzengruber* przedstawiony został obraz stosunków rodzinnych w sztukach trzech znaczących przedstawicieli ludowego teatru wiedeńskiego w XIX wieku. Biedermeierowska uczuciowość i pochwała skromnego rodzinnego szczęścia w sztukach Raimunda, prześmiewcza stereotypowość postaci w komediach Nestroya i w końcu poważna krytyka społeczeństwa poprzez ukazanie rozkładu instytucji rodziny w sztukach Anzengrubera analizowane są jako kolejne odsłony rodzinnych tragikomedii i przykłady przemian popularnego w dziewiętnastowiecznej Austrii gatunku. Artykuł *Mythos Familie? Patriarchalismus und literarische Familienbilder im späten 19. Jahrhundert* ukazywał z kolei krytyczny obraz rodziny w dramatach i nowelach późnego realizmu (Theodor Storm, Ludwig Anzengruber) i naturalizmu (Gerhart Hauptmann) dekonstruując zideologizowany w epoce wczesnego realizmu mieszczańskiego społeczno-polityczny mit opartej na konserwatywnych wartościach szczęśliwej rodziny. Poprzez motywy konfliktu między autorytarnym ojcem i synem, ofiary posłusznej córki czy figurę ojca - patriarchy rodu dokonywana jest krytyka archaicznych wzorców. Wszystkie trzy prace poruszały problematykę rodziny mieszczańskiej bądź drobnomieszczańskiej w oparciu o rozpoznania badań historycznych nad rodziną (*historische Familienforschung*).

Dwa kolejne artykuły dotyczą twórczości hrabiego Christiana von Krockow, autora literatury wspomnieniowej. W publikacji *Die Genauigkeit des Erinnerns: "Die Reise nach Pommern" von Christian Graf von Krockow* analizowana jest tematyka relacji z podróży w czasie po Pomorzu historycznym i dzisiejszym, będąca zarazem rekonstrukcją sposobu myślenia Niemców i warunków życia we wschodniej prowincji przygranicznej w czasach Trzeciej Rzeszy. Relacja Krockowa ukazana jest jako ważny głos w dyskursie wspomnieniowym o utraconych stronach rodzinnych i jako dojrzałe studium historyczne łączące pamięć indywidualną autora z pamięcią kolektywną. Artykuł *Die Erinnerung an die Heimat in den Schriften Christian Graf von Krockows* porusza problematykę pamięci o stronach ojczystych. W esejach, pismach historycznych, relacjach z podróży czy w raporcie z powojennego Pomorza opartym na dramatycznych wspomnieniach siostry Libussy (*Die Stunde der Frauen. Bericht aus Pommern 1944-1947*) autor - socjolog i politolog - rozlicza się z niemiecką polityką i mentalnością, które doprowadziły do II wojny światowej i utraty Prus Wschodnich. Christian von Krockow ukazany zostaje jako świadomy kronikarz minionej epoki, opisujący życie na prowincji i historię własnej rodziny szlacheckiej i łączący wspomnienie osobiste z krytycznym bilansem historycznym. Jako orędownik pojednania polsko-niemieckiego konsekwentnie wskazywał na korzenie zła w niemieckiej historii, które doprowadziły Niemców do utraty ojczyzny na Wschodzie Europy (*Heimat. Erfahrungen mit einem deutschen Thema*).

Kolejne dwie publikacje dotyczą austriackiej pisarki i literaturoznawczyni o żydowskich korzeniach, która przeszła jako dziecko przez getto w Teresienstadt, obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau i obóz pracy Christianstadt, by po wojnie wyemigrować do USA. Recenzja polskiego przekładu jej autobiografii *weiter leben. Eine Jugend* oraz artykuł *"Zerstreuung an Orte, wo man nicht hingehört." Ruth Klügers "unterwegs verloren"* przedstawiają dwa ważne dokumenty autobiograficzne autorki. W artykule opisane jest poczucie obcości na emigracji, dyskryminacja etniczna i płciowa oraz długofalowe skutki doznanych w czasie wojny prześladowań. Opierając się na koncepcji triady autobiograficznej Małgorzaty Czermińskiej (świadeństwo – wyznanie – wyzwanie) analizuję pisarstwo wspomnieniowe Ruth Klüger jako "wyzwanie", rzucone zwłaszcza niemieckiemu czytelnikowi. Dialogiczna struktura i polemiczny ton narracji wspomnieniowej służą do wyartykułowania własnej tożsamości oraz podkreślenia uniwersalizmu i aktualności indywidualnych doświadczeń prześladowania, emigracji, utraty bliskich. W artykule ukazana jest również perspektywa kobieca w utworze Klüger, trudne relacje z bliskimi, jej

nieustępliwa postawa i walka z rasizmem, nietolerancją, marginalizacją i pogardliwym traktowaniem kobiet i mniejszości etnicznych.

Zainteresowanie przestrzenią i topografią literacką jako kategoriami opisu i interpretacji świata w literaturze staje się istotnym motywem moich badań od roku 2011. Przedstawienie topografii literackiej Europy w prozie podróżniczej Karla-Markusa Gaussa zostaje usytuowane na tle dyskursu o Europie, upominającym się o integrację i opis Europy Środkowo-Wschodniej. Podróże w przestrzeni, czasie i po literaturze austriackiego autora są wyrazem fascynacji różnorodnością kultury europejskiej, stanowiąc subiektywny przewodnik po 'peryferiach' Europy. Wyimaginowana Europa pisarza jest ponadnarodową ojczyzną humanistów i pisarzy różnych języków, jej drugim obliczem jest jednak okrucieństwo, żądza pieniądza, dążenie do władzy, szaleństwo rasizmu i ksenofobii. W artykule *Der Europa-Raum bei Karl-Markus Gauß* w centrum zainteresowania badawczego znajduje się wielowątkowa narracja podróżnicza w *Im Wald der Metropolen*, podróży literackiej napisanej stylem dygresyjnym i pełnej refleksji o kulturze krajów europejskich i uniwersalnej naturze człowieka. Artykuł ten ukazał się również w tłumaczeniu na język ukraiński pod tytułem *Rethinking Europe: Літературна топографія Європи від Карла-Маркуса Гаусса* w wydanym w 2013 roku w Kijowie tomie *Kernländer - Kronländer - Grenzländer*.

Topografia krainy dzieciństwa i zarazem utraconych stron ojczystych jest tematem artykułu *Zwischen Litauen, Ostpreußen und 'Sarmatien'. Literarische Kartographie der Heimat bei Czesław Miłosz und Johannes Bobrowski*. Łącznikiem dwóch różnych obszarów kulturowych pozostaje Litwa, a niektóre wspólne miejsca autobiograficzne (np. Niemen, Wilno) są przedstawiane przez obu poetów z perspektywy wygnania / wypędzenia. Zestawienie kreacji poetyckiej miejsc autobiograficznych u obu wybitnych poetów dokonane jest w perspektywie komparatystycznej i ukazuje podobieństwa i różnice w postrzeganiu i literackim kartografowaniu utraconej ojczyzny. "Szukanie ojczyzny" (tytuł eseju Miłosza) staje się wielkim tematem poety w liryce i prozie, u Bobrowskiego realizowane jest jako poetycka kreacja mitycznej Sarmacji i zniszczonego przez Niemców krajobrazu kulturowego Prus Wschodnich.

Trzeci z serii badającej kategorię przestrzeni w literaturze jest artykuł *Das neue Europa? Die Wahrnehmung von Ostmitteleuropa in der neuesten deutschsprachigen Reiseprosa*, który stanowi niejako załączek mojej rozprawy habilitacyjnej. Analizując postrzeganie krajów Europy Środkowo-Wschodniej w najnowszej prozie podróżniczej z perspektywy pisarzy i

publicystów niemieckojęzycznych eksponują mozaikowość opisu, splatanie historii i terażniejszości, krajobrazów mitycznych z literackimi. Podkreśleniu zmiennego charakteru pewnych koncepcji przestrzennych, określanych jako Sarmacja, Europa Wschodnia, Środkowa czy Środkowo-Wschodnia, towarzyszy świadomość zmiany narracji historycznych po przelocie roku 1989. Dokonujący się równolegle w naukach humanistycznych przełom topograficzny otwiera nowy dyskurs przestrzenny, a możliwość podróżowania po nieznanym Wschodzie Europy pozwala na eksplorację i literackie przedstawienie 'nowej Europy'.

Kolejnym zagadnieniem badawczym w obszarze literatury współczesnej jest twórczość literacka Ilmy Rakusy. Artykuł *"Transit, Transfinit. Transnationality. Die Grenzgänge von Ilma Rakusa* poświęcony jest tematyce symbolicznego przekraczania granic, transgresji i hybrydycznej tożsamości autorki o korzeniach słoweńsko-węgierskich, osiadłej w Szwajcarii i tworzącej w języku niemieckim. Rakusa odwołuje się do swoich środkowoeuropejskich korzeni i przemierza w pamięci wielokulturową przestrzeń Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej, poetyckim językiem przywołując smaki, zapachy, języki i losy własnej rodziny. W rozdziale monograficznym *"Die Bewegung trägt." Streifzüge und Passagen von Ilma Rakusa* badam tranzytoryczne aspekty kategorii tożsamości i ruchu w prozie poetyckiej autorki, pokazując jak doświadczenie emigracji, wielojęzyczności i wielokulturowej tożsamości znajduje wyraz w estetycznym kształcie i problematyce jej utworów w zmiennej tożsamości bohaterów i narratora, w polifoniczności i zmianie perspektyw narracyjnych. Próby oddania stanów przejścia, bycia w ruchu (*en passant*), doświadczeń epifanii, poetyka nomadyczności są częściami składowymi jej twórczości, definiowanymi przeze mnie jako aspekty tranzytoryczne. Rozdział stanowi część składową redagowanej przeze mnie i doktor Jolantę Pacyniak monografii *Zwischen Orten, Zeiten und Kulturen - zum Transitorischen in der Literatur*, analizującej różne aspekty tranzytoryczności w literaturze: topos *homo viator*, motyw podróży, doświadczenia graniczne, bycie w drodze, ruch i bycie 'pomiędzy' (*Dazwischen, Inbetween*) czy płynną tożsamość bohaterów, ale też wymuszoną migrację i ucieczkę w warunkach zagrożenia życia. Efektem pogłębionej badawczej lektury szwajcarskiej autorki jest również recenzja polskiego przekładu jej autobiografii duchowej *Mehr Meer. Erinnerungspassagen* (*Mało morza mało. Pasaże pamięci*).

Artykuł *Zwischen Eros und Trieb. Die Formen des Erotischen in der Lyrik der Jahrhundertwende* analizuje literackie przedstawienia erotyzmu i jego transgresywnego charakteru w liryce niemieckojęzycznej przełomu 19-tego i 20-tego wieku. Sąsiadują wówczas ze sobą różne przedstawienia: Erosa jako transcendentalnej siły życiowej, chuci

jako prapoczątku i siły sprawczej, witalistycznego panerotyzmu bądź perwersyjno-neurotycznych obrazów kobiety jako części *natura devorans*. Artykuł ten został zainspirowany tematyką konferencji *Genuss und Qual* (Rozkosz i cierpienie), stanowi też zarazem nawiązanie do epoki modernizmu, będącej tłem czasowym mojej pracy magisterskiej, dotyczącej wczesnej liryki Rainera Marii Rilkego.

Dwa artykuły naukowe poświęcone są ostatnim powieściom Moniki Maron. W artykule *Rückzüge aus der Gesellschaft? Die Not des weiblichen Individuums und ihre Überwindung in Monika Marons Romanen "Endmoränen" und "Ach Glück"* analizuję problem mentalnej zmiany, jakiej wymagało od dawnych obywateli NRD zjednoczenie Niemiec i dostosowanie się do nowej rzeczywistości po przełomie 1989 roku. Losy i postawa życiowa protagonistki dylogii powieściowej Moniki Maron z lat 2002-2007 przedstawione są w tym ujęciu jako doświadczenie utraty, charakterystyczne dla pokolenia wychowanego w NRD. Charakterystyczne dla postaci kobiecych w powieściach Maron są sprzeciw bądź wycofanie się jako różne postawy wobec opresyjnego systemu i społeczeństwa. Strategie przezwyciężenia apatii i kryzysu tożsamości bohaterki zostają poddane analizie w kontekście toczonego we wcześniejszych powieściach Maron dyskursu o użyteczności jednostki. W artykule *"Der Tod ist wie die Kunst." Über Kunst, Leben und Tod im Roman "Zwischenspiel" von Monika Maron* zajmuję się z kolei problematyką najnowszej powieści autorki, utrzymanej w fantasmagorycznej konwencji literackiego *capriccio*. Wspomnienia i rozmowy z duchami zmarłych krążą wokół postaw życiowych, własnej i cudzej winy, skłonności do zła i innych kwestii etycznych i filozoficznych. Sztuka służy tu jako uniwersalny środek przekazu, dzieła sztuki uzmysławiają bohaterce powieści archetypowość i uniwersalność uczuć i postaw ludzkich. Analiza utworu ukazuje rozdarcie protagonistki pomiędzy światopoglądem racjonalistycznym i afektywną strukturą popędów i instynktów, którego symbolicznym wyrazem staje się właśnie sztuka.

W trzech najnowszych artykułach zajmuję się problematyką Holocaustu i jego post-traumatycznymi skutkami w aspekcie przestrzennym. Tematyka Zagłady rozpatrywana jest w prozie fikcyjnej i wspomnieniowej autorów polskich (Krall, Stasiuk, Sznajderman), przy użyciu różnych kategorii analizy przestrzennej: koncepcji miejsc pamięci (*lieux de mémoire*), skażonych krajobrazów czy krajobrazów postpamięci. W rozdziale monograficznym *Kontaminierte osteuropäische Landschaften bei Hanna Krall und Andrzej Stasiuk* dokonuję w oparciu o pojęcie 'skażonych krajobrazów' Martina Pollacka analizy przedstawienia przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem

Polski jako miejsca Holocaustu w prozie Hanny Krall i Andrzeja Stasiuka. Barbarzyński wymiar dokonanego tu ludobójstwa uniemożliwia czysto estetyczne przeżywanie krajobrazu, który jako historycznie skażony budzi lęk. Lakoniczny styl prozy Krall, dokumentującej wspomnienia ocalałych i epicka kreacja geopoetyki Stasiuka z perspektywy osobistej łączą wspólny mianownik 'miejsc traumatycznych' (Aleida Assmann) i ich upamiętniania. W artykule *Erinnerungsort Lublin - literarische Narrationen über die Stadt und ihre jüdischen Bewohner bei Alfred Döblin und Hanna Krall* wspólnym mianownikiem dla obu rozpatrywanych tekstów literatury niefikcjonalnej jest przestrzeń konkretnego miasta i jego społeczność żydowska. Relacja podróżna Alfreda Döblina o Lublinie z *Podróży po Polsce* (1925) przedstawia z perspektywy obcego-podróżnika dwie odrębne społeczności polską i żydowską w latach 1920-tych, zapisując obraz żydowskiego miasta, którego już nie ma. Hanna Krall tworzy w swym reportażu literackim *Wyjątkowo długa linia* (2004) wspomnienie o zgładzonej społeczności żydowskiej miasta, snując refleksję o pamięci i wyparciu z pamięci dramatu żydowskich współobywateli. Konkluzją artykułu jest przekonanie, że literatura jako medium pamięci kulturowej pozwala przekazać i kultywować różnorodną pamięć miejsca, w tym przypadku pamięć o żydowskich sąsiadach i ich środowisku życia. W oddanym do druku artykule „*Orte, die die Erinnerung verloren haben*“. *Die Landschaften des Post-Gedächtnisses in „Pfefferfälscher. Geschichte einer Familie“ von Monika Sznajderman* rozpatruję za pomocą kategorii postpamięci (postmemory) i krajobrazu postpamięci literackie przedstawienie historii żydowskiej i polskiej rodziny autorki. Nieobecność dawnych żydowskich mieszkańców i milczenie o żydowskiej przeszłości miejsc (Radom, Łęczna) naznacza je w oczach dzieci i wnuków ocalonych z Holocaustu szczególną aurą. Ważną rolę w kreacji wspomnień tworzą odnalezione po latach fotografie wymordowanej rodziny ojca.

W przyszłości planuję kontynuować pracę badawczą na temat niemieckojęzycznej literatury podróżniczej i prozy współczesnej, w tym szczególnie literatury niefikcjonalnej i dokumentu autobiograficznego. Podejmowane w moich artykułach wątki przestrzenne oraz analizowane w różnych tekstach literackich kategorie ruchu, tranzytaryczności, hybrydycznej tożsamości i nomadyczności służyć będą również do interpretacji niemieckojęzycznej literatury inter-/transkulturowej.

Anna Pastuszka